

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 930 (477) «19-21»

Олександр Пилипенко

ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ САМОВРЯДУВАННЯ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА НІЖИНА У СЕРЕДИНІ XVII–XIX СТ.

Проаналізовано вітчизняну історіографію історії становлення самоврядування грецької громади міста Ніжина. Здійснено періодизацію досліджень з даної тематики. Визначені здобутки та недоліки у працях сучасних українських учених.

Ключові слова: *Ніжинське грецьке братство, історіографія, дослідження, історичний аналіз.*

Процес самоврядування та самоорганізації етнічних меншин, розбудова ними власних інституцій та органів управління є визначальним фактором сьогодення відроджувальних процесів у середовищі різних національних меншин в Україні. Він передбачає перетворення етнічних спільнот на організовану структурну одиницю багатонаціонального українського суспільства. У свою чергу це передбачає значне підвищення їхньої ролі в сучасних політичних та етнічних процесах у державі. Тому звернення до історичного досвіду існування грецьких громадських структур на теренах України, аналіз їхніх взаємовпливів та політико-правових відносин з владними інститутами дає можливість доповнити поліетнічну історію нашої держави, надати суттєву допомогу у вирішенні проблем сучасності. Цей досвід є цінним в умовах реформування місцевого самоврядування та проведення адміністративної реформи.

Греки з давніх часів мешкали на території України. Достатньо пригадати міста-поліси Херсонес, Ольвія, Пантікапей, Тіра та інші. Міграційні процеси, зумовлені релігійно-духовними, економічними, політичними, культурними чинниками, призвели до виникнення в різні історичні періоди грецьких поселень у Києві, Одесі, Львові, Ніжині, Північному Приазов'ї. Розірваність у географічному та часовому просторі, різноманітність культурно-мовної, соціальної та політичної природи грецьких анклавів представляла й представляє собою проблему.

Метою статті є з'ясування ступеня висвітлення історико-правових умов, загальних принципів і напрямів функціонування грецьких самоврядних інституцій, визначення їхнього місця в життєдіяльності спільнот у вітчизняній історичній літературі. Для її реалізації до історіографічного аналізу залучені праці, які, висвітлюючи в загальному контексті історію українських греків та її окремі аспекти, тим чи іншим чином стосуються предмета нашого дослідження. Історіографічну літературу найкраще класифікувати за хронологічним принципом. Саме суспільно-політичні умови та історіографічні тенденції окремого часового відрізка зумовлюють різні підходи й оцінки природи та доцільності самоврядних етнічних інституцій. Умовно можемо поділити всі роботи на три групи:

1. Дореволюційна історіографія XIX – початку XX ст.;

2. Радянська історіографія (1917–1991 рр.);

3. Сучасна українська історіографія (1991 р. – початок XXI ст.).

Частково приділено увагу й іноземній історіографії. Дослідження історії грецьких громад розпочалося в середині XIX ст. й було актуалізовано модернізаційними змінами в суспільно-політичній системі Російської імперії того часу. В умовах здійснення політики централізації й протекціонізму виникла необхідність дослідити правомірність надання грекам прав, привілеїв та обґрунтування доцільності їхнього скасування в нових політичних умовах. Цілком зрозуміло, дослідники не могли оминути в своїх дослідженнях юридичні підстави привілейованого стану греків в Україні.

Одним з перших розпочав досліджувати історію Ніжинського грецького братства М. Сторожевський¹. У статті «Нежинские греки» автор послідовно виклав історію громади від часів Богдана Хмельницького й до сучасного йому стану, виокремивши ключові моменти життєдіяльності спільноти, оформлення правового статусу братства та регуляцію його діяльності юридичними документами. Вивчені грецьке судочинство, будівництво церков, суперечки між осілими й приїжджими греками, розвиток грецької освіти, діяльність відомих грецьких родин тощо. Книга є цінною у зв'язку з тим, що деякі опрацьовані автором документи були згодом втрачені для дослідників назавжди.

Виникнення грецького братства автор пов'язав з періодом Хмельниччини. Разом з тим, він висловлює думку про те, що греки могли з'явитися в Україні набагато раніше і припустив, що вже 1629 р. у Ніжині існувало незалежне у своїх церковних справах братство.

Дослідник приділив багато уваги гетьманським універсалам та актовим матеріалам царського уряду Російської імперії. За даними використаних джерел автор надає правову оцінку діяльності ніжинських греків. Значне місце відводиться діяльності Суду грецького братства та Ніжинському грецькому магістрату. Надані грекам права М. Сторожевський оцінює як «самосуд» у торговельних та громадських справах. Проте, він зазначає, що незалежність від місцевої адміністративної влади призвела до розвитку «корпоративного духу», який робить їхні рішення вагомими та одноставними й підвищує її авторитет². Створений Ніжинський магістрат продовжував розпочату Судом справу. Дослідник зазначав, що саме завдяки виданим магістратом грекам паспортам дозволили членам громади мешкати в інших містах імперії, користуватися певними правами та привілеями, виїздити за кордон. Загалом автор не принижував ролі та позитивних надбань органів самоврядування в житті ніжинських греків та міста, хоча зазначав, що до кінця XIX ст. відпадає потреба в подальшій роботі цієї інституції через занепад грецької громади.

М. Сторожевський вважав цю установу суцільним реліктом минулого та анахронізмом – бездіяльною, малокорисною та позбавленою національної свідомості бюрократичною структурою, що навіть тяжіла до тиску на «прогресивних» представників грецької спільноти, примушуючи їх, зокрема меценатів Миколу й Анастасія Зосимів, залишити місто. Науковець наголошує на невпинному занепаді грецької громади вже з початку XIX ст. через переміщення торгових центрів до Москви, Києва та Південних портів. Цим, напевне, й обумовлюється відсутність у подальшому інтересу в дослідників до історії греків Ніжина, що довгий час висвітлювалася фрагментарно.

Стаття анонімого автора В. Б. була присвячена діяльності тоді діючого Ніжинського грецького магістрату та особливому правовому статусу греків в Україні³. В. Б. надав суб'єктивну оцінку цьому явищу. Перш за все, автор звернув увагу на надані грекам права та привілеї гетьманськими та імперськими урядами. В. Б. наголосив, що з часом ситуація в Ніжинській грецькій громаді значно змінилася не в кращий бік. Утім, дослідник Ніжинської грецької громади К. Харлампович упевнений, що стаття В. Б. була написана за замовленням правлячих кіл російського уряду та відбивала основні стратегічні виміри у внутрішній політиці Російської імперії, які були

1 *Сторожевский Н.* Нежинские греки. Киев, 1863. 32 с.

2 *Сторожевський М.* Вказана праця.

3 *В.Б.* Нежинский греческий магистрат. Юридический вестник. Вып. 31. 1863. №1. С. 34–49.

спрямовані на ліквідацію існуючих у державі органів місцевого самоврядування. Зниження чисельності братства та різкі звинувачення членів громади лише підтверджували поставлену мету – зрівняння грецьких купців у правах з іншими верствами населення Російської імперії.

Професор О. Дмитрієвський досліджував історію життєдіяльності греків у Ніжині через призму духовної спадщини. Автор підкреслював, що корені ніжинської грецької громади йдуть від духовного братства⁴. У 1885 р. він зробив опис книг, які зберігалися в бібліотеках при грецьких храмах. О. Дмитрієвський звертав увагу на давні пам'ятки друку. У статті йшлося про прохання церковно-археологічного музею при Київській духовній академії передати на зберігання найцінніші експонати, які вийшли з використання. На VIII Археологічному з'їзді в Москві О. Дмитрієвський приділив увагу тим особам-членам Ніжинського грецького братства, які зробили вагомий внесок у справі розвитку братства та збереження його самобутньої спадщини. Дослідник підкреслив, що митрополит Л. Баранович, В. Ясинський та гетьман І. Мазепа були особами, які сприяли духовному становленню братства. Аналізуючи внесок кожного з них, О. Дмитрієвський зазначав, що Л. Баранович називав о. Христофора в своїх грамотах «першої той церкви фундатором и ктитором»⁵.

Значний за обсягом матеріал з історії Ніжинського грецького братства міститься в розвідці харківського архівіста М. Плохінського «Іноземці в Старій Малоросії», що була опублікована в 1906 р⁶. Ця праця стала результатом багаторічних досліджень автора, його роботи в архівах Москви, Харкова, Києва, Чернігова та Ніжина. Стаття містить три розділи – «Развитие отношений России к православному Востоку и возникновение братств», «Торговля», «Судопроизводство», теми, які, на думку автора, найповніше відтворюють основні характеристики життєдіяльності грецької громади.

Автор зазначає загальні причини створення братств як результат збігу церковних та економічних інтересів православного населення Османської імперії, що обирало нові місця для проживання. Щодо формування грецької громади Ніжина, то її головними передумовами була негативна політика Росії стосовно греків у 1648–1678 рр., що створила певне середовище біля її кордонів, де могли зосереджуватися греки, зупинені в своєму тяжінні до Москви. Такими місцями стали Київ, Ніжин, Кролевець.

Автор не обходить увагою питання надання Магдебурзького права деяким містам України польським королем, у числі яких був і Ніжин. Так він простежує витoki самоврядної організації на цих землях. Згодом особливий місцевий статус вплинув на формування самоврядних інституцій ніжинської грецької громади. Тісні торговельні та культурні відносини, які встановилися між купцями «Південно-Західної Русі» з греками, М. Плохінський обумовлює природнім зв'язком, який завжди існував між православними християнами. Греки відігравали велику роль у торговельній справі, сприяли виходу з економічної кризи розорених земель, які тривалий час перебували під владою Польщі й Литви. Автор у своїй роботі дав оцінку гетьманським універсалам, якими регулювалися правові відносини між різними верствами населення Гетьманщини.

Окремо М. Плохінський зауважив на правах та привілеях, які надавав гетьманський уряд грекам, що торгували на території Ніжина, приділив увагу історії створення грецької громади та Суду грецького братства⁷. Засновником Ніжинського ставропігійного братства він вважає отця Христодула, який, на думку автора, склав статут братства. Головну увагу в даному документі було приділено обов'язкам, які покладалися на членів братства щодо грецької церкви та звичаїв. Не обійшов увагою

⁴ *Дмитриевский А.* Греческие нежинские храмы и их капитальный вклад в церковно-археологический музей при Киевской духовной академии // Православное обозрение. 1885, февраль. С. 370–400.

⁵ *Дмитриевский А.* Греческие нежинские храмы и их капитальный вклад в церковно-археологический музей при Киевской духовной академии // Православное обозрение. 1885, февраль. С. 377.

⁶ *Плохинский М.* Иноземцы в старой Малороссии // Труды XII археологического съезда в Харькове, 1902 г. / Под ред. графини П. Уваровой. Т. 2. Ч. 1. Москва, 1905. 209 с.

⁷ *Плохинский М.* Вказана праця. С. 57.

М. Плохинський існування ніжинської грецької громади за часів правління російських імператорів. Петро I започаткував традицію підтвердження царськими грамотами виданих ніжинським грекам прав та привілеїв. Автор не лише констатує історичні факти, а й висловлює власне ставлення до історії греків у Ніжині. Хоча робота М. Плохинського пронизана позитивним ставленням до ніжинських греків та до тих змін, що відбулися в місті завдяки активній економічній діяльності грецьких купців. Проте, автор так само відкрито висловлював невдоволення тим, що Ніжинський грецький магістрат широко використовував практику надання паспортів усім, хто був приписаний до грецької громади. За відомостями М. Плохинського, не лише греки за походженням, а й навіть турки та представники інших національностей користувалися пільгами ніжинських греків, при цьому не перебуваючи в Ніжині. Вони відкривали власні торговельні контори в Москві, Одесі, Таганрозі та інших містах, тим самим залишаючи провінціальний Ніжин у стані занепаду. Такі досить вільні дії Ніжинського грецького магістрату підтверджують самостійність органів грецького самоврядування в Ніжині й знайшли засудження з боку автора.

Матеріал, поданий М. Плохинським, представляє значний інтерес, однак недостатньо висвітленими залишаються питання правового статусу Ніжинської грецької громади. Поза увагою дослідника залишилися історія виникнення та діяльність Ніжинського грецького магістрату, причини, які призвели до припинення його діяльності.

Самостійною науковою працею слід вважати рецензію В. Ейнгорна на роботу М. Плохинського⁸. Він звертає увагу читачів на деякі фактичні помилки з історії ніжинських греків, критикує М. Плохинського за неухвалене цитування, неправильні посилання на архіви, невідповідність уміщеного матеріалу назві розділу. У цілому рецензія має важливе значення, так як у ній значна увага приділяється організації самоврядування ніжинської грецької громади. Рецензія містить важливу для історії братства публікацію – текст присяги російським царям, що в 1682 р. давали перші греки, приймаючи російське підданство.

Найбільший за обсягом матеріал з історії ніжинських греків серед усіх видань Російської імперії можна знайти в «Трудах XII Археологічного з'їзду в Харкові 1902 р.», у виданні за його результатами збірці. На з'їзді було звернено увагу на стан архіву Ніжинського грецького братства та магістрату. Професор А. Дмитрієвський, який працював з документами архіву, зауважив, що архів, крім того, що знаходиться в жалюгідному становищі, до того ж «разграблен самими греками». Такої думки дотримувався й В. Ейнгорн⁹.

Окремі аспекти історії створення й діяльності грецького купецького братства розглядалися в працях О. Лазаревського, М. Стороженка, В. Савви та інших. Робота В. Савви написана на архівних матеріалах Суду грецького братства та Ніжинського магістрату¹⁰. Його праця містить відомості про греків, які мешкали в Ніжині, про їхні торговельні справи, ремесла тощо. Крім цих відомостей, В. Савва висвітлив судову справу на 165 аркушах між трьома купцями, тяжба яких тривала 10 років. Ця справа привернула увагу дослідника тим, що один з купців був грек, права якого захищалися Судом грецького братства. Крім того, до розгляду справи була залучена торгова книга російською мовою, яка давала уявлення про хід торговельної справи грецьких купців у Російській імперії.

Позитивну оцінку діяльності грецьких купців у Ніжині дав М. Стороженко¹¹. Хоча дослідження історії грецької громади він веде з кінця XVII ст., автор звертає увагу на надані права й привілеї грецьким купцям українськими гетьманами та царським урядом, зокрема йдеться про схвалення пільг генерал-губернатором П. Румянцевим,

8 *Ейнгорн В.* К истории иноземцев в Старой Малороссии. Москва, 1905. С.10.

9 Там само.

10 *Савва В.* Материалы из Архива Нежинского Греческого Братства и магистрата. Вып. 1 Нежин, 1908. 53 с.

11 *Стороженко Н.* К истории нежинских греков // Киевская старина. 1890. Т. XXIX. С. 540–544.

який вивчав історію та особливості перебування грецьких купців на території України й дійшов висновків про правомірність привілейованого становища членів громади іноземців. Ніжинському міському магістрату було наполегливо рекомендовано припинити будь-які утиски ніжинських греків, а останнім вирішувати всі суперечки між собою за своїми звичаями.

Наприкінці XIX ст. висвітлення історії соціально-економічного та адміністративного становища російських губерній покладалося на імператорське історичне товариство. Треба зазначити, що значне місце в збірнику, виданому цим товариством у 1914 р., відведене місту Ніжину¹². Окреме місце в цьому огляді займає місцеве грецьке братство. Автори збірника наводять основні гетьманські універсали, за якими греки отримали деякі права й привілеї, імператорські укази, якими підтверджувалися ці привілеї. Досить неоднозначно висвітлюється судочинство братчиків. З одного боку, наводяться приклади невдоволення грецьким судочинством мешканцями Ніжина, а з іншого – цитуються пункти законодавчих актів, які підтверджують право греків судитися власним судом. Певним недоліком цієї роботи є те, що недостатньо уваги приділено Ніжинському грецькому магістрату, напрямкам його роботи та правовій базі його існування.

Таким чином, огляд історіографії XIX – початку XX ст. свідчить про те, що саме в цей час виникає зацікавленість історією ніжинської грецької громади. Але сфера досліджень не виходила за межі загальноісторичної проблематики. Історія України розглядалася дослідниками переважно як невід’ємна частина політичної історії Російської імперії. Тому нерідко вони акцентували свою увагу на юридичній, економічній та політичній залежності греків від царського уряду, залишаючи поза увагою відносини греків з українським населенням, їхню власну громадсько-політичну творчість. Поза увагою вчених залишилися важливі аспекти, пов’язані з організацією самоврядної ніжинської грецької громади, причини та шляхи її заснування. Багатий фактичний матеріал, що був накопичений історіографією означеного періоду, є надзвичайно цінним й сьогодні з огляду на масштаби втрат документальних матеріалів з цієї проблеми, які зазнали чимало архівних фондів.

Наступний етап елліністичних досліджень в Україні тісно пов’язаний з політичним курсом радянської влади щодо етнічних меншин. У руслі політики коренізації, що проводилася більшовицьким керівництвом країни у 1920-х – 1930-х рр., були створені сприятливі умови не тільки для розвитку греків УРСР, але й дослідження їхньої історії та культури. Адже завдання радянського будівництва в середовищі національних меншин потребували з’ясування й розуміння етнонаціональної та етнокультурної ситуації в республіці.

Переважна більшість праць цієї доби стосувалася питань етногенезу українських греків, їхнім лінгвістичним особливостям, специфіки матеріальної та духовної культури. Автором чи не єдиної за радянської доби узагальнюючої праці з історії грецької меншини, що вийшла у 1931 р. й мала назву «Греки в УРСР», був С. Ялі¹³. В історичному аспекті своєї праці С. Ялі спирався на дослідження Г. Тимошевського, використовуючи при оцінці історичних подій класичний підхід. На початок XX ст. грецька громада Ніжина була малочисельною та перебувала в стадії занепаду. Втім у межах краєзнавчих досліджень того періоду простежувалися окремі згадки про могутність грецької громади в XVIII–XIX ст., що вплинуло на специфіку розвитку міста. На науковій конференції 1928 р., на якій головою секції історії був М. Грушевський, виступив М. Петровський¹⁴. Тема його дослідження була присвячена безпосередньо історії Ніжина, отриманню містом Магдебурзького права в 1625 р. Своє дослідження про особливий статус Ніжина в Чернігівській губернії автор доводить до XIX ст. У

12 Наказ от жителей г. Нежина // Сборник императорского Русского исторического общества. СПб., 1914. С. 45–55.

13 Ялы С. Греки в УРСР. Харків, 1931. 208 с.

14 Петровський М. Надання Ніжину Магдебурзького права в 1625 р. // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали під ред. голови секції академіка Михайла Грушевського. Київ, 1928. С. 301–314.

ході висвітлення історії міста М. Петровський констатує, що наприкінці XVII ст. греки в Ніжині становили досить міцну громаду, що дає підстави стверджувати про сприятливі умови для її розвитку, підтверджені гетьманськими універсалами.

Особливе місце в історіографії ніжинської грецької громади займають дослідження К. Харламповича¹⁵. На відміну від праць попередніх дослідників, увесь матеріал його нарисів ґрунтується винятково на матеріалах найбільш інформативного джерельного комплексу – архівних справах самої громади. К. Харлампович востаннє працював з багатьма втраченими згодом документами з архіву Ніжинської грецької громади та міг бачити матеріали архіву в їхньому первісному вигляді, що надає його роботам значної цінності. З шести запланованих дослідником нарисів світ побачили три, причому два з яких були надруковані вже після смерті К. Харламповича. Його наукові надбання привернули увагу сучасних українських істориків, які посприяли репринтному виходу його спадщини. Це праці «Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.)», «Нарис з історії грецької колонії в Ніжині» та «Ніжинські греки й торгівля». Значну увагу автор приділив характеристиці органів самоврядування ніжинської грецької громади, Суду грецького братства та Ніжинському грецькому магістрату. На думку дослідника, початковою формою організації майбутнього купецького братства була невеличка церковна парафія, що сформувалася з кількох десятків греків навколо священнослужителів: Фотія, о. Костянтина і о. Христодула Дмитрієва. Збудовані дві парафіяльні церкви – Св. Архистратига Михайла та церкви в ім'я Всіх Святих залишилися впродовж наступних часів осередками суспільного життя греків Ніжина. Невід'ємною рисою грецького братства була їхня «торговельно-станова» організація, самоусвідомлення себе як носія спільних майнових, торговельних і громадянських інтересів, для захисту яких потрібно було здобути певний суспільний статус. На той час такий статус визначався кількістю особливих привілеїв (безмитна торгівля тощо), що їх дарували найвищі посадові особи держави, гетьмани, а надалі – російські царі та імператори. Боротьба за привілеї та грамоти, за К. Харламповичем, є основною рисою, тим стрижнем, навколо якого закручена вся історія громади¹⁶.

Аналізуючи відносини братства з українськими гетьманами, московським урядом, місцевою владою й церквою, автор нарису дійшов висновку про формування особливого грецького стану в Ніжині як додатку до станів дворянського, козацького, міщанського, духовно-чернецького. Остаточним моментом закріплення цього «грецького стану» було створення в 1785 р. окремого Грецького магістрату, який в усіх аспектах оберігав греків від стосунків з місцевим урядом і задовольняв їхні внутрішні потреби, охороняв їх від зіткнень з навколишнім середовищем. Він так само, як і історики XIX – початку XX ст., згоден з тим, що першою самоврядною інституцією ніжинської громади був Суд грецького братства, на базі якого утворився Ніжинський грецький магістрат, який по суті продовжував та розвивав започатковану Судом діяльність. Попри те, що К. Харлампович дослідив достатню кількість архівних матеріалів з історії ніжинської грецької громади, можна зауважити, що поза колом його наукових розробок залишилися питання, пов'язані з останніми роками діяльності Ніжинського грецького магістрату, причинами та процесом його закриття.

До принципово відмінних від висновків більшості своїх попередників тверджень К. Харламповича слід віднести: а) відлік історії ніжинських греків від 1675 р. – першого достовірного посилання на перебування їх у третьому універсалі гетьмана І. Самойловича; б) занепад громади та її торговельна діяльність на початку XIX ст. Спираючись на архів братства, зокрема на динаміку й кількість свідоцтв та паспортів, що їх видавав магістрат, дослідник аргументує наявність великої кількості нових переселенців.

15 Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.) // Записки Історико-філологічного Відділу УАН. Київ, 1929. №24. С. 105–205.

16 Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Нарис V. Ніжинські греки й торгівля // Записки історико-філологічного товариства ім. А. Білецького. Київ, 1999. Вип. III. С. 87–158.

Зі змінами державної національної політики інтерес до історії національних громад поступово згасав. У період з кінця 1930-х і до початку 1990-х років не було розроблено жодної фундаментальної історичної праці, яка б проливала світло на білі плями історії грецьких громад, а тим більше на існування та діяльність інституцій грецького самоврядування, яким був Ніжинський грецький магістрат.

Окремі аспекти з історії грецької спільноти на території України в другій половині XX ст. висвітлювалися в межах дослідження проблем загальноросійської історії XVIII – XIX ст. Цілком природно, що в таких умовах краєзнавці та шкільні вчителі перебрали на себе функцію дослідників історії рідного краю. Працю істориків-аматорів не можна недооцінювати, бо завдяки краєзнавчим надбанням історія грецьких громад України була репрезентована на суспільному рівні.

Отримання Україною незалежності привернуло увагу істориків до етнічного складу молодшої держави, а історія національних меншин набула значної актуальності в українській історіографії. Грецька діаспора, як одна з чисельних на території України, постала в центрі багатьох наукових досліджень останніх двадцяти семи років. Вагомий історіографічний доробок становлять загальні праці, що висвітлюють історичний розвиток грецького етносу в межах значного хронологічного періоду. Першою спробою узагальнити історію грецької етнічної групи в одній підсумковій синтезі стала монографія Н. Терентьевої «Греки в Украине: культурно-просветительская и экономическая деятельность (XVII – XX вв.)»¹⁷. Авторка детально проаналізувала різні підходи щодо тлумачення термінів «діаспора», «громада», «торговельна діаспора». В авторському тлумаченні «громада» – це об'єднання представників діаспори в національно-релігійну організацію. Н. Терентьева зазначає, що прагнення до визнання себе як окремих юридичних осіб з адміністративно-правовою автономією було чи не центральним сюжетом життєдіяльності грецької громади.

Іншим важливим моментом праці Н. Терентьевої є те, що етнологічний аспект економічного та культурного розвитку грецької громади Ніжина розглядається як складова частина політичної системи країни в контексті всього суспільного життя регіону.

Слід відзначити значне поживлення інтересу до грецької тематики інших науковців. Так, результатом дослідницької роботи співробітників відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії НАН України М. Дмитрієнко, В. Топазова, О. Яся на чолі з академіком В. Литвином стала ілюстрована книга «Греки на українських теренах», де подано узагальнений погляд на історію грецьких громад України й українсько-грецьких зв'язків¹⁸. Автори визначили загальні передумови та мотиваційні чинники еміграції греків до українських земель і формування сталих громад. Серед них вони виокремлюють наступні: давні культурні та церковні взаємини, православна віра, постійну воєнну загрозу, яка унеможлилювала стабільність торговельних відносин із Західною Європою, значний досвід ведення спільної торгівлі.

Учені не збиралися оминати гострих кутів історії україно-грецьких взаємин, визнаючи в них не тільки позитивне – греки як меценати й благодійники, захисники православ'я, але й наводячи приклади зверхнього ставлення греків до українців, запеклі сутички ніжинських греків з місцевим населенням з приводу прав і привілеїв. Колектив авторів подає власну класифікацію грецьких громад, в основу якої покладено комплекс таких критеріїв, як причина переселення, географічний чинник, форма колонізації, соціальний статус переселенців тощо. Різні чинники спричинили появу різних адаптаційних моделей грецьких поселенців, однією з яких була ніжинська купецька громада.

У праці Є. Чернухіна «Грецьке Ніжинське братство: історіографія та джерела» проаналізовані всі роботи, що висвітлювали історію заснування та діяльність грецької

17 *Терентьева Н.* Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). Киев, 1999. 352 с.

18 *Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томозов, Л. Яковлева, О. Ясь.* Київ, 2000. 448 с.

громади в Ніжині»¹⁹. Продемонстрована еволюція дослідницьких підходів та подана характеристика письмових джерел.

Сучасний стан розвитку грецьких студій характеризується їхнім урізноманітненням, виокремленням етнографічних, джерелознавчих, історіографічних сюжетів. Дуже важливою збіркою статей є «Ніжинські греки» у двох частинах, яка вийшла 2003 р. Автори приділили суттєву увагу багатьом аспектам діяльності братства. Наприклад, історик Олександр Морозов подає статтю «Грецькі храми Ніжина: історія і сучасність». Морозов служив священнослужителем у церкві Всіх Святих і мав можливість дослідити історію й сучасний стан грецьких культових споруд.

У 2003 р. за редакцією М. Дмитрієнко вийшов біографічний довідник-показчик з етнічної історії грецької спільноти в Україні²⁰. Він став вагомим доробком у згаданій сфері досліджень з елліністики.

У монографії А. Гедьо «Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст.» головну увагу приділено дослідженню такого важливого виду джерел як виданих актових матеріалів²¹. Такий підхід дозволив розкрити комплексність наукової розробки проблем грецької історії, простежити певні паралелі в історичній долі цих громад, а також допоміг чіткіше осмислити деякі дискусійні моменти історії. Зокрема, аналіз гетьманських універсалів дав змогу простежити процес становлення та зміцнення Ніжинського грецького братства завдяки наданим українськими гетьманами прав та пільг грекам у їхній торговельній діяльності та судочинстві. Дослідниця стверджує, що зміни в зовнішній орієнтації та внутрішні негаразди не вплинули на ставлення гетьманського уряду до грецьких купців, що підтверджує їхню вагому роль в економічному житті Гетьманщини.

На підставі законодавчих актів авторка висвітлює еволюцію законотворчої діяльності царського уряду щодо грецьких громад. Протягом XVIII ст. спостерігався процес наділення та закріплення прав та привілеїв греків, що передбачало самостійність управління та ізолюваність від представників інших етносів. Уніфікація політико-правової системи Російської імперії призводить до остаточної ліквідації органів національного самоврядування.

Певний ілюстрований матеріал знаходимо й у спільній праці К. Балабанова й Н. Терентьевої «Греки в Україні» (також у 2 томах)²². Видання оздоблене великою кількістю ілюстративного та довідкового матеріалу. Єдиним недоліком зазначеної праці є недостатня кількість використаних архівних матеріалів.

Література з історії грецьких громад в Україні становить вагомий у кількісному й якісному плані історіографічний доробок. Утім більшість робіт присвячено висвітленню причин виникнення громад греків, основним напрямкам їхньої діяльності. Висвітлюючи грецький чинник на окремих українських теренах, кожен із дослідників звернув увагу й на окремі органи управління. Адже останні були тим стрижнем, навколо якого оберталася життєдіяльність спільноти, політико-правовим каркасом її існування.

References

- Volskiy, B. (1863) *Nizhinskiy greckiy magistrat*. Kyiv, Ukraine.
- Gedo, A. (2005) *Grecki gromadi Nizhina i Pivnichnogo Prichornomoria v actovih materialah XVII-XVIII st.* Kyiv, Ukraine.
- Dmitrievskiy A. (1885) *Grecheskie nezhinskie hramy i ih kapitalniy vklad v cerkovno-arheologicheskiy muzey pri Kievskoy duhovnoy akademii*. Kyiv, Ukraine.
- Dmitrenko M. (2000) *Greki na ukrainskih terenah: narisi rtnichnoi istorii*. Kyiv, Ukraine.

¹⁹ Чернухін Е. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела. К., 1998. 98 с.

²⁰ Етнічна історія грецької спільноти в Україні. Бібліографічний довідник-показчик / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. Київ, 2003. 288 с.

²¹ Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст. Київ, 2005. 416 с.

²² Балабанов К., Терентьева Н. Греки в Україні.

- Dmitrenko M. (2003) Etnichna istoria greckoi spilnoty v Ukraini. Bibliografichnyi dovidnik-pokazhchik Kyiv, Ukraine.
- Petrovski M. (1928) Nadannia Nizhinu Magdeburgskogo prava u 1625 r. Kyiv, Ukraine
- Plohinskiy M. (1905) Inozemci v staroy Malorosii Moskva. Russia.
- Storozhenko N. (1890) K istorii nezhinskih grekov Kyiv, Ukraine.
- Storozhevskiy M. (1863) Nezhinskie greki. Kyiv, Ukraine.
- Savva V. (1908) Materiali is Arhiva Nezhinskogo Grecheskogo Bratstva I magistrat. Nizhin. Ukraine.
- Terenteva N. (1999) Greki v Ukraine: ekonomicheskaya i kulturno-prosvetitel'skaya deyatel'nost' (XVII-XX vv.) Kyiv, Ukraine.
- Chernuhin E. (1998) Grecke nizhinske bratstvo: L istoriografia i dzherela Kyiv, Ukraine.
- Harlampovich K. (1929) Narisi z istorii greckoi kolonii v Nizhini (XVII-XVIII st..) Kyiv, Ukraine.
- Harlampovich K. (1999) Do istorii nacionalnih menshostey na Ukraini. Naris V. Nizhinski greki I torgivlia Kyiv, Ukraine.
- Eyngorn V. (1905) K istorii inozemcev v Staroy Malorossii. Moskva. Russia.
- Yali S. (1931) Greki v USRR. Harkiv, Ukraine.

Пилипенко Олександр Євгенійович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, Київ, вул. Володимирська, 68.

Oleksandr Pylypenko

Doctor of historical sciences, professor of Human courses of the Nation technology food industry university, Kyiv, Volodymyrska Str., 68.

HISTORIOGRAPHY OF HISTORY SELF-GOVERNMENT GREEK SOCIETY ON NIZHYN CITY IN THE MIDDLE OF XVII– XIX CENTURIES

Home historiography of history of becoming of self-government of Greek society of city of Nizhyn is analysed. A division into periods of researches is carried out on this subjects. Certain achievements and defects are in researches of the modern Ukrainian scientists. Literature from history of Greek communities in Ukraine presents ponderable, in quantitative and quality historiography work. However most works are sanctified to illumination of reasons of origin of communities of Greeks, basic directions of their activity. Lighting up the Greek factor on the separate Ukrainian walks of life, each of researchers paid attention and on the separate organs of management. In fact the last were a that bar the vital functions of association ran around round that, by policy-law framework of her existence. The aim of the article is finding out of degree of illumination of history-law terms, general principles and directions of functioning of the Greek self-government institutes, determining their location at the vital functions of associations in home historical literature. For her realization of the historiography analysis the attracted labors light in groups that in a general context history of Ukrainian Greeks, her separate aspects, that or by another character touch the article of our research. Historiography literature it is better in all to classification on chronologic principle. Exactly social and political terms and historiography tendencies of separate sentinel segment predetermine different approaches and estimation of nature and expediency of self-government ethnic institutes. Conditionally can divide all works into three gropes.

Key words: Nizhin greek brotherhood, historiography, research, historical analyses.

Дата подання: 12 квітня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3253449